

ԵՂԵՍԵՐԹՈՒԳՈՒԼԱՅՈՍ ՀՈՅՈՍ
ՀԵՂԵՍԵՐԹՈՒԳՈՒԼԱՅՈՍ ԳՐԵՆՍԻԼՈՒԹԻՅՈՍ
ԱԶԳԱՅՈՍ ՎՐԱՅ

(ԸՊՐԻՆՈՒՄ-ԻՆԻՆՈՒՄ)

Ան խնդրեն, զոր մանաւանդ կը փնտռէր ու կ'ըսէր, թէ սոցիալական չէր միշտ հիմակ որ մենք տէրութեան ժողովքին մէջ մաս ունենանք՝ ուրիշ մաս չենք կրնար հետեւցընել, եթէ ոչ ան, որ արդէն ներս մատուցած աղբրագրին վրայ — որ շատ վեր ի վերոյ մաս էր — տեղեկութիւն ունէր, երանի թէ զանկապ ներս մատուցած չըլլային, որովհետեւ չէ թէ օգուտ հապա փնտս պատճառեց մեր հասարակութեան: Եւ կրնանք վստի ունենալ, որ անոր պատճառաւ՝ հիմակ այս մեր առաձն ալ մէկդի դրուի: Ամենուն կարծիքն ան է, որ մեր խնդիրքն աղէկ վերջ պիտի ունենայ, Սակայն աղբիւրքն ընելու ենք, որ Աստուած թագաւորին սիրտը դարձընէ գէպ ի մեր ազգն, որ ասկից ետքն ալ, մեր փոքրիկ ժողովրդեան հովին ըլլայ:

Որովհետեւ հին աղբրագրին համար, թէ Արտեալ ու թէ Ղիսննա շատ զարայացած էին — իմանալու համար թէ՛ ինչ աղբրագիր էր այն — օրինակ ուզեցինք ատենագրել: Եւ հաղորդեց մեզի թէ ան է, զոր անցեալ տարի Ագոստոսին շինեցինք եւ Էնյէտիին թողուցինք, որ ներս տայ: Չէ թէ միայն անցած տարւոյն աղբրագրին ձեռքովն, հապա այս նորովն ալ — զոր պաշտօնարան տանելով՝ խնդրեցինք ատենագրել որ ընդունի — իմացանք թէ տակն ու վրայ եղած են Դրանսիականացիք: Հիմակուանոնովն ալ աւելի պիտի այլայլին, Բայց ճար չունինք, որովհետեւ մենք, մեր ցաւն, եթէ որ անոր գեղ մը կ'ուզենք գտնել — պէտք է որ այս կեդրով ցուցընենք թագաւորին: Հիմակուան աղբրագրին օրինակն, ինչպէս նաեւ Զարմանոցները Ա. Գրիգորին թողուցինք, որ Հրամանող խրէ: Գործքին պատրաստութեանը համար ժամանակ պէտք եղաւ: — Էնյէտի գործակատարին այս բանին աշարմար ըլլաւ չէ թէ միայն են, այլ Դուք ալ պիտի տեսնէք: Ինչ, չէ թէ միայն այդպիսի բաներու մարդը չէ, հապա անձարակնն մէկն է, ամէն բանն վախճող. եւ կարողութիւն չունեցողն մէկը: Չեմ կրնար ըմբռնել, թէ հասարակութիւնն, այսպիսի մարդու մը ձեռք, ինչպէս իր նպատակն պիտի կարենայ հասնիլ: — Եւ որովհետեւ յայտնապէս տեսանք, թէ իրմով գործելը շատ փորձաքաւոր

մաս է, հարկ եղաւ որ զինք թողունք: Արեւունեաց եւ հունգարական պաշտօնարանին գործքերը խնդրեցինք իր ձեռքովն: Եւ ոչ ալ գիտե ողորմելն, թէ ասոնք ուր կը սկսին: Ուստի եւ հարկ եղաւ որ նորին Պոլսանովիչին աղաչենք: Եւ այսպէս ինք գործքի մանելով՝ մեր խնդրանքքն առաջին առինք: Հիմակ իրեն յանձնեցինք, որ միշտ հսկէ, աչքը բանայ, եւ ընդ տեսնելը թէ բանն ուր կը հսկի, անմիջապէս շեղի տեղեկութիւն տայ: Աղէկ եղաւ որ Էնյէտիին հետ խառնաութիւն չունեցանք: Կը խնդրեմ, թէ որ ուրիշ անգամ, մէկու մը բան մը կը յանձնէք, աւելորդ գրութիւններով ուրիշն մըն ալ նոյն բանը չլսածնէք. մանաւանդ այնպիսի մարդու մը որ բանն չի հասկընար: Որովհետեւ ասանկ երկդիմի ծածկով՝ չէ թէ միայն գործքն աւելի գէշ կ'ըլլայ, հապա կրնայ նոյն իսկ անձին, այնպիսի բան մը հասնիլ, որ թէ պատիւն ու թէ ազատութիւնը կորսնցընէ: Կը խնդրեմ ժամանակն ժամանակ գրեցէք Պոլսանովիչին, որ իւրնդոյն վրայ Չեզի տեղեկութիւն տայ, եւ իրեն յանձնեցէք, որ արիւթեանմբ գործքին հետաձուտ ըլլայ: Աս անգամ իրեն 40 ոսկի, 8 ֆունտ շաքար եւ 25 ֆունտ խահուէ տուինք, հոն բաժնելու համար, ուր որ հարկաւոր տեսնէ:

Ասկից յառաջ մատուցուած աղբրագրին որպիսութեանն ու նիւթոյն վրայ տեղեկութիւն չունինք. վասն զի չենք գիտեր թէ ուր է եւ ինչ կը տարուանակէր: Բայց Յովնանեանցին նամակէն եւ ուրիշ պարագաներէն կրնանք հետեւցընել, թէ ազգայնոց այդքնանմանութեանը զինուորաց բնակութիւն ու տեղ չտալու, նախամուրի ծառայութեանն ազատ ըլլալու եւ ուրիշ՝ շըրճակապ ազգաց հետ հաւասար իրաւունք ստանալու վրայ պէտք է որ եղած ըլլայ: Եւ աս էր ահա պատճառն, որ թէ Դրանսիականիոյ ժողովրդոց եւ թէ Ղիսննայի մէջ մեծ անհասկատութիւն պատճառուէ եր:

Հայերն իւրը անհանգիստ ու ցաւած էին եւ ոչ առանց պատճառի. վասն զի ամէն ծանրաբեռնութիւնները կրելու մէջ հաւատար էին ուրիշ ազգայնութեանց հետ. իսկ պաշտօնի մը հասնիլ, յատուկ երկիր ստանալ, սեպակաւ ազատութիւնին վայելել չէին կրնար պնդեալ, ինչպէս մէկալ շըրճակապ ազգերը: Ասկից էր որ — ինչպէս կը տեսնենք — շարունակ թէ գաղտնի աւ թէ յայտնի նամակներով՝ պաշտօնարաններուն, Դրանսիականիոյ վերին կառավարութեան, արքունեաց ատենագրարին եւ նոյն իսկ կայսեր մտադրութիւնն իրենց վրայ կը գար-

ձընէին: Աս նամականերով՝ երբ մէկ կողմանէ Եղիսաբէթուպոլսեցիք կը բանային իրենց վերքերը, մէկալ կողմանէ դարման կը փնտռէին իրենց բացած վերքերուն սպեղանիք մը գտնելու: Բնական է, որ այսպիսի ձամբաներով ու ասանկ միջոցներ բանեցընելով թէ՛ Լուսնաբարացոց, թէ՛ Սաբաթաբարացոց եւ թէ՛ Վալաքներուն ստեղծութիւնն իրենց դէմ կը գրգռէին:

Աս բսածներուն վրայ հազիւ թէ երկու տարի անցան, գործունեայ, բայց նեղկրտ ազգայինք ուրիշ աւելի գծուարին բանի մը ձեռք գարկին: Իրենց՝ շըջակայ ազգայնութիւններէն ունեցած անկախութիւնն ու կայսերական տան ունեցած սերը՝ մանաւանդ թէ մերձաւորութիւնը ցուցընելու համար, փորձ փորձեցին ուրիշ ազատութիւններ ու երկիրներ ստանալու: — Մարդ չի գիտեր, թէ որ բանին աւելի զարմանայ, իրենց համարձակութեան, մանաւանդ թէ յանդգնութեան — իրենց՝ առ կայսրն ունեցած վստահութեան եւ սիրոյն — թէ կայսերական տան՝ առ ազգային ցուցըցած գթութեան ու հայրութեանը վրայ: Գիտէին ապահովապէս, թէ Յովսէփ Բ. ալ իրենց նկատմամբ այնպէս գթած ու բարեբաղն է, ինչպէս իր հանգուցեալ մայրը: Ասոր փորձն առին շատ անգամ, բայց մանաւանդ այն միջոցին երբ կայսրն անձամբ Եղիսաբէթուպոլս գալով, ի մերձուտա սեռաւ ու ճանցաւ իրենց դիրքը, վիճակն եւ առ կայսերական վեհահաւուութիւնն ունեցած յարումը, սերն ու հաւատարմութիւնը:

Եղիսաբէթուպոլսեցիք ամենիմաստ ու սուր քաղաքականութեամբ մը սրտերինն անոր առջեւը բացին. եւ համարձակեցան 1785ին աղերսագրով մը, ընդհանրապէս՝ Գրանսիրլանդոյ, եւ մանաւորապէս՝ իրենց հասարակութեան արդիւնքներն ու արժանիքները կայսրն առջեւ դնել: Աղերսագիրը կը շնչէր ի մէջ այլոց, թէ չայլք իրենց անխնայ աշխատութեամբը, Պաշապալովի մամիկ ու որդեմիկ դաշտն ընդարձակեցին եւ անոր վրայ գեղեցիկ քաղաք մը կանգնեցին. — թէ Գրանսիրլանդոյ վաճառականութիւնը յառաջացուցին, օտար ձեռակերտներ ներս բերելով՝ եւ ներքինները՝ դուրս տանելով: Գուարի, ինզի, մեղրամոմի, մորթի եւ այլն առուտուր ընելով՝ աւերութեան գանձուս մեծ օգուտ ըրին ու երկիրը հարստացուցին: Խաղաղութեան տան բարձրագոյն հրամաններն ու օրէքները ճշգրիտ կատարելով — իսկ պատերազմի սահնկներուն օգնութիւն տալով՝ ընտիր ձիեր ու զգեստաւորած զինուորիներ, գուար եւ բնու-

թեան բերքեր մատուցանելով եւ տերութեան ուրիշ օգտակար ծառայութիւններ ընելով — Գրանսիրլանդոյ ազգերուն օրինակ եղան. եւս: Աստից զօրութեամբն՝ երբքաղաքացի ուղղեն առ կայսրն:

Ա. կը խնդրեն՝ թէ, այն ամէն արտօնութիւններն, որոնք Նաբոյոս Զ. էն եւ ետքէն Մարիամ Թերեզիայէն արուած են Եղիսաբէթուպոլսը հասարակութեանն, անթերի պահուին. առանց անոնց մէջ բան մ'աւելցընելու, կամ անոնց մէջէն բան մը հանելու: Բայց դուրս առնուի, Մարիամ Թերեզիայի 1758 Նոյեմբ. 28ին տուած արտօնագրին՝ հինգերորդ կետին վերին մասն. ուր որ խառն գաղտաստանի մասին կ'ըսուի թէ՝ «պատժական իրեն» որպէս զի աւելի հաւուս քննութեան տակ ձգուին, այն գաւառին ատենակալութեան հետ մէկտեղ խորհելով որոշուին եւ վճռուին: Արդ՝ ասիկայ վերցուի իրրեւ անհարկաւոր, շատ ծախքեր, երթեւեկ ու անհանգստութիւն պատճառող բան: — Ազգին գործառնութեանց մէջ, ի դէպս բողոքման՝ ինդիլին երկրին վերին կառավարին երթելու: — Իսկ եթէ այս չ'ազուրի, այն տանն որոշեալ միջոցի մը մէջ հաստատելի մանուաւոր ատենաւորութիւն մը դրուի. որպէս զի ընդայ թէ հայ ազգին վաճառականութեան վերաբերեալ խնդիրները տարիներով երկնցնելով, ֆիաս ըլլայ թէ առեւտրին յառաջացման եւ թէ արքունական գանձուն:

Եւ որովհետեւ կը պատահի որ հայ հասարակութիւնը՝ վճարմանէ փախչող խարդախ պարտականներէն, վճարը չի կրնար ժամանակին ընդունիլ. եւ արգարութիւնը՝ Հայերուն հետ թէ՛ մէկ կողմանէ պատուանէ վերադիլ կը վարուի, եւ թէ՛ մէկալ կողմանէ վարկին յարգը կը փճանայ — օրով ամենէն լաւ վաճառական տներն ալ հարկ եւ որ կործանին, իշնան, վասն զի դատաստանը տարիներով կ'երկնելայ — անոր համար՝ Տրաման տրուի, թէ վերին կառավարութեան, թէ՛ գաւառապետներուն ու թէ՛ դատաստանարաններուն, թէ՛ ամէն պարտական, որ կրնայ վճարել — բայց չարակամ յապաղմամբ՝ չի վճարել — ընդ գրաւմամբ ստացուածոց՝ ու թ օրուան մէջ վճարել իր պարտքը: Աս հրամանը գործադրուի ընդ պատասխանատուութեամբ, այնպէս որ՝ արգարութեան յապաղմամբն յառաջ եկած ֆիասներն ինք դատաւորն իր յատուկ ստացուածքովը հատուցանէ:

Բ. Կնեդանի գոյներով կայսրն առջեւ կը գրուի — եւ աս եւ աղերսագրին մատուցուելուն՝

բուն պատճառով — որ Գիւգիւլէօ գետին գրեթէ ամէն տարի պատճառած ողորմութիւնները, Նիլոսա-
բեթուպոլոյ ստացուածոցը վերջի աստիճանի
փնասներ կը հասցընէ: Աս ամէն բանին, գլխաւոր
եւ մի միայն պատճառն է, քաղքին գիմանց եղող
Հէվէշ դաշտավայրը: — Թէպէտ գետին եր-
կայնութեամբը թուամբեր կանգնած, եւ ամէն
միջոց բանեցընելով՝ անոր ողորման առջեւն
առնել ուզած են, բայց ի զուր: Պոլսապառւմ
ճարտարապետը՝ ջրանցքի մը ծրագիրը ներկայա-
ցուցած է քաղքին. բայց զանհիպ գործադրելն
անհնարն է. վրան զի, վերջի աստիճանի ծախք
պատճառեկէն զատ՝ նպատակին չի հասցընէր:
— Մէկ խօսքով՝ բանը հոն կը յանգի, թէ
որովհետեւ այս երկիրն ուղղակի կայսեր տրա-
մադրութեան տակն է, հրաման տրուի Հայ Հա-
սարակութեան, որ այն դաշտավայրը՝ մերձակայ
Շարոշ սաքսոնական հասարակութիւնէն գնէ,
տալով անոր օրինաւոր գինը: Եւ կամ ուրիշ
ընդամենի պայմանով մը Հայոց յանձնուի այն
երկիրն, որպէս զի քաղքն ըստ իր յատա-
կագծին՝ անոր վրայ ջրանց մը շինելով՝ Գիւ-
գիւլէօյն ապակաւորիչ աւերներէն կարենայ ինք
զինք ապահովընել: —

Ան ստոյգ է, որ Գիւգիւլէօ գետն իր
ողորմամբը՝ շատ փնասներ կը հասցընէր քաղ-
քին: Սակայն եթէ երկիրն դիրքին ու յարա-
բերութիւնները՝ երկրաշափական աչքով զննե-
լու ըլլանք՝ կը գտնենք թէ ոչ այնչափ Հէվէշ
դաշտավայրն էր, որ քաղքին փնասներ կը հա-
սցընէր, որչափ գետոյն անկողնին փոքրկութիւնն
ու եղբրաց ցածութիւնը: — Հէվէշ դաշտն՝ ան-
ընդմիջապէս քաղքին կից է. եւ իրաւցընէ իր
սահմանօքն՝ ըստ բնութեան՝ քաղքին կը վե-
րաբերի, եւ որովհետեւ իր ընդարձակութեամբն
ու պտղաբերութեամբը՝ լաւ մշակելի երկիր մը
կրնար մատուցանել քաղքացեաց՝ անոր հա-
մար աչք տեսած էր Հայ հասարակութիւնն
այս երկիրն վրայ. բայց զի կրնար առնուլ
Ուստի խնդրոյն օրինաւոր ձեւ մը տալով՝ իւր-
ացընել կ'ուզէր զանհիպ: — Քաղքն —
ինչպէս ետքէն պիտի տեսնենք — թէպէտ
իր վախճանին հասաւ, դաշտավայրն ընդունե-
ցաւ, վրան ջրանցք ու ասոր վրայ շրջադաշտեր
շինեց, այսու ամենայնիւ՝ անկից ետքն այլ Գիւ-
գիւլէօ գետին ջրերը յառաջուան պէս թէ
զՀէվէշ ու թէ անոր մերձակայ տեղերը կ'ու-
ղղէր շարունակ. այնպէս որ քաղքին մէկ
բաւական մեծ մասը ջրի տակ կը լողար: Ասոր
առջեւն անտուեցաւ հազիւ 1892ին, երբ որ

քաղքին դիմաց Գիւգիւլէօյի եղբրքն բոլոր
երկայնութեամբն ահագին հողաբլուր մը կան-
գնելով՝ ողորմանց առջեւը ցմիշտ թումք մը
քաշուեցաւ:

Գ. կը խնդրէ հասարակութիւնն իր ա-
ղերսագրին մէջ, որ Հայ պատանիներն, ինչպէս
ուրիշ ամէն շրջակայ ազգայնութեանց տղաքը՝
տէրութեան բարձրագոյն պաշտօններուն մէջ
առնուին, ըստ իրենց կարողութեանն ու ատա-
կութեանը՝ երբ պարագ տեղ ու առիթ պա-
տահի: —

Հասարակութեան կողմանէ առ Վայսր
մատուցած աղերսագրին որպիսութեանն, ինչպէս
նաեւ ոճոյն վրայ լուսաւոր գաղափար մ'ուռնե-
նալու համար, հարկ է որ զանհիպ ամբողջապէս
թարգմանելով՝ ընթերցողաց առջեւը դնեմ: —
Ահա աղերսագիրք:

«Վնիսախառ Վայսր»,

Նիլոսաբեթուպոլոյ հաւատարիմ ու հնա-
զանդ Հայ հասարակութիւնը կը համարձակի —
ներքոյ գրեթէբնութեան ձեռք, որոնք առ
այս հոս եկած են — 1783ին ներս մատուցած
աղերսագրին, եւ վեհափառութեանդ նախորդ-
ներէն գթածաբար իրեն շնորհուած առանձնա-
շնորհութիւնները՝ սրբազան դահլիճ առջեւը
դնելու, եւ խոնարհութեամբ պաշտպանութիւնդ
խնդրելու:

Վեհափառ Տէր — Չեր հրամանները,
կարգադրութիւններն եւ ամենուն լաւութեանը
համար դրած օրէնքները — զորոնք մենք՝ իբրեւ
նուիրական բաներ կը յարգենք, ու զորոնք՝
ամէն առնեալ ճշգիւ պահպանելու մեր գլխաւոր
պարտքերէն մէկը համարած ենք. — եւ մեծա-
փառութեանդ նախորդներէն մեզի տրուած եւ
երկու անգամ նորոգուած առանձնաշնորհու-
թիւնները — թէ, անոնք՝ իրենց էական կե-
տերուն մէջ, ոչինչ կերպիւ եւ ոչինչ եղանակաւ
փոփոխութիւն կրնն. — նորէն խնդրելու կը
համարձակենք:

Նախ, թէ մեր արտօնութիւններն, ամէն
եւ իւրաքանչիւր կէտի մէջ — ի բաց առնելով՝
հինգերորդ կէտին վերջին մասին մէջ, ի պատ-
ժական եղած խառն դատաստանի նկատմամբ
(mixli fori) եղածն՝ որ իբրեւ անհարկաւոր եւ
միայն շատ ծախքեր եւ անհանգստութիւններ
պատճառող որդոստայ (forum) ի բաց առնուի.
— սակայն վեհափառութեանդ իմաստուն կար-
գադրութեանն ու արգէն ի նպատակ Գրանտի-
լուանիոյ մեծ իշխանութեան ըրած կարգադրու-

թեանցը համեմատ ամրացուին. որ մեր վաճառականութեանը զիրու թիւին կու տայ:

Երկրորդ. բարձրագոյն որոշման հետեւութեամբ, ասկից ետքն ալ ինչպէս յառաջագոյն, ամէն՝ Հայոց ազգին գործատուութեանցը վերաբերեալ քաղաքաբաշխութեան վճռոց մէջ — ի դէպս բողոքման — ընթացքն ուղղակի երկրին վերին կառավարութեան ըլլայ: Իսկ եթէ Զեր վեհափառութիւնը զատկայ շնորհելու մտեալ չէ, այն ժամանակ մեր խորին աղաճանքն ան է, որ բարեհաճի կարգելու, թէ ամէն՝ Հայոց ազգին վերաբերեալ — արդէն քիչ անգամ հանդիպող — իրաւանց ինդիւստրիան, որոնք, բողոքման ծանօտ արքունական ատենին անջնելու կ'եննին իրենց որոշումներն ընդունելու համար՝ տարւոյն որոշեալ միջոցի մը մէջ հաստատուելի ատենակալութեան անջնելու գրուին. որ անոնց վրայ առանձինն կերպով խորհուի խոստով եւ յետոյ որոշուին: Ասիկայ գլխաւորաբար անոր համար՝ որպէս զի չըլլայ թէ իրաւանց ինդիւստրիան պատճառաւ, որոնք բարձրագոյն ատենակալութեան անջնելու խմբովն յառաջ կու գան, Հայ ազգին վաճառականութեան վերաբերեալ իրաւանց ինդիւստրիան՝ տարիներով երկնդոյն, ի մեծապէս ֆիսա վաճառականութեան. որով միանգամայն արքունական գանձուն զգալի ֆիսա հանդիպի:

Բայց որովհետեւ վեհափառութեանդ մեծաշուք նախորդին տուած առանձնաշնորհութեան պատճէնին Եօթներորդ կէտին զօրութեամբը՝ ապահովուած ենք, թէ մեր հաստարկութիւնն աւելի եւս շնորհմունքներ ընդունի. — յաջորդ խօսքերովը: «Վապահողներն այս հաստարկութիւնն, որ մենք իր վաճառականութիւնն աճեցնելու համար, իրեն պարտապատշաճ օգնութիւնը կարողաբար պիտի մատուցանենք», անոր համար չենք տարակուսիր, որ Զեր վեհափառութիւնն ալ՝ այս հաւատարիմ ու հնազանդ հաստարկութեան, նոյն խոստումները նորոգելու պիտի բարեհաճի. — Ուստի մեր աղաջանքն ան է.

1. Թէ որովհետեւ՝ այս Հայ վաճառական հաստարկութիւնը, թէպէտ ունեւոր՝ բայց վճարման փախչող, նենգաւոր պարտականներն, վճարման ժամանակին, ոչ իրենց պահանջմանցը ճիշդ վճարքը, եւ ոչ ալ պակասութեան վճարման, արագ արգարութիւն կրնայ գտնել. հապա ընդ հակառակն մէկ կողմանէ սաստիկ անարգ ու բռնաւորական կերպով, մեկտ կողմանէ թէ վաճառականութեան օրինաց

հակառակ եւ փոխառութիւնը բողոքովն ապականող ու փճացնող՝ հնարեալ փախուստներով, անհիմն մերժութիւններով եւ փաստաբանական ոստումներով կը վարուին իրեն հետ. ու դատաստանէ դատաստան կը քաջբըրտուի տարիներով: — Այս՝ երկարատեւ, ֆիսասկար, եւ վաճառականութեան ու վարկին անշնչաւ ապականիչ երթեւեկութենէն ու անհանգստութենէն, իրենց անխնայ աշխատանքովն ալ, անպատճառ անկման մէջ կ'իյնան. եւ ըստ հետեւորդի, ոչ միայն ներքին, այլ նաեւ անոնց հետ կապակցութեան մէջ եղող արտաքին վաճառականներ ալ կործանելու կը հարկադրին: Ասոր վրայօք դժբախտութեամբ ամենին տխրալ օրինակներն անընելի կեցած են: Վասն զի վերոյիշեալ պատճառներու համար, նոյն իսկ ամենէն հաստատուն եւ հարուստ վաճառական տներն ինկած փճացած են. եւ որոնք որ դեռ փճացած չեն, պէտք է որ փճանան: — Անոր համար կը խնդրէ այս հաւատարիմ ու հնազանդ հաստարկութիւնն, իր պահպանութեանը՝ եւ երկրին ընդհանուր առեւտրոյն յառաջացմանն ու վարկին ապահովութեանն, ինչպէս նաեւ տէրութեան զանձուն օգտին համար, օրինաւոր եւ արդար պաշտպանութիւն. եւ բարձրագոյն հրամար, անոր նկատմամբ, որ վերին կառավարութեան, եւ ասոր ձեռօք վիճակներու եւ քաղաքային դատաստաններու հրամայովի եւ յայտնապէս (patentaliter) անոնց գիտութեանը հասցուի, որ ամէն վաճառական տուն եւ պարտապան, որուն դրական պահանջմունքներն աղատ (liquid) եւ յատուկ ձեռօք գրուած պարտականութեան թղթերը՝ փորձուած են — եւ վաւերական պատսխանատուութեան տակ ինկած չեն — հապա միայն չարակամ յայտնումը փախած, ու ձեւացեալ, տաղտկացուցիչ եւ նեղաւոր պարտականներ կը ֆիսա, — եթէ ժամանակին եղած առաջին ծանուցմանն եւ յայտարարութեան գրութեանն ետեւ, ու թը օրուան մէջ չեն հաւասարեցնել իրենց ցուցուած պահանջական հաշիւներն — ըլլան անոնք, որեւիցէ վեճակի ու աստիճանի մարդիկ — նոյն պահանջմունքներն գործադրական ծանօտ իրենց վճարել պիտի սուրուի: — Այս ամենաբարձր հրամար՝ պատկանեալ վիճակներն ու քաղաքային ատենակալութիւնները ճշդիւ պահեն, եւ անոնց յապաղման գործադրին, ապա թէ ոչ, իրենք զիրենք, չէ թէ միայն ծանր կշտամբութեան եւ պատասխանատուութեան տակ կը ձգեն, հապա նաեւ ցուցուած արգարութեան յապաղմամբ՝

կողմնակիցներուն հասուցած փնտնանքն իրենց ստացուածքէն հատուցանելու պիտի պարտաւորին:

2. Բոլոր Եղիսաբեթուպոլսոյ հասարակութեան վերջի ասորիճանի ապականութիւն — իրեն տներն, ագարակներն, երկիրները, ջաղաքները, կամուրջներն եւ ուրիշ ամէն ունեցածները փճացնելու սպառնացող աղէտը մը կը պատճառէ մերձակայ Գիւգիւլէո գետին երազ հոսանքն, իր — գրեթէ ամէն տարի կրկնուող ողորուններովը: Աւ թէպէտ եւ ամէն տեսակ մօրէ անցած միջոցներ բանեցուցինք եւ ամէն կերպ նախահոգ գգուելութիւններ ըրինք, սակայն մեր տներուն եւ ունեցածներուն ազատութիւնն ու պահպանութիւնը չլրացանք ապահովելով: Թուովքեր կանգնեցու համար, մեր անտառները փճացուցինք ու հազարաւոր ֆիտրինի ծախքեր ըրինք. այսու ամենայնիւ՝ ամէն գործածած միջոցներն ու գործարարած հնարքներն թալարդիւն ու անօգուտ մնացին:

Չեր վեհափառութիւնն անձամբ ակնատես եղած ու տեսած է այն մեծ վտանգն, որուն տակ ենթարկուած են այս հասարակութեան բնակիչները: Ծանօթ է վեհափառութեանդ ասոր նկատմամբ շատ հեղ իրօքներն, եւ Պուխսպաւում երկրաշարի հարկւրպպոտին՝ ջրանցիի մը պեղումին համար շինած՝ մեծածախ ստուերագիծը: — Նշնպէս՝ ամէն մարդու ծանօթ է, որ այս հասարակութեան դժբախտութիւնն ու վերահաս ապականութիւնը՝ յառաջ կու գայ տեղէն, որ պարտի ու զրացի սաքսոնական Շարոշ ըրուած գեղին կը վերաբերի: Աս տեղը — որ Հէփէշ կը կոչուի — թէ՛ ասէլ յառաջ ու թէ՛ հիմակ բոլորովին անշնանակ դաշտ մին է, եւ շատ տարիններ, նուազ գնով մը մեր հասարակութեան վարձու տրուած էր: Բայց հիմակ — այն ատենէն ի վեր, երբ մեր ապահովութեանը եւ մեր դժբախտութենէն խաղտնելու համար փորձ ըրած ենք զանկէպ գնելու — մէջը մտաքորեն ցնաւուած է:

Այսպիսի տուտը եւ շուտ հոգացուելի պարագաներու մէջ կը խնդրէ զաւտարիմ ու հնազանդ հասարակութիւնը՝ վեհափառութեանդ պաշտպանութիւնը: Եւ ծուր գրած կ'աղաչէ, որ չլռողութիւն պետութեան մը այնչափ օգտակար հասարակութիւնն — անշնանակ երկրի մը համար — որ արդէն իսկ արքունական փնտնանքներու մէջ ինկող եւ անընդմիջապէս վեհափառութեանդ անընդափակելի տրամագրութեանը ներքեւ գրուած է — իր տներուն

եւ ամէն ստացուածներովը փճանայ, լինայ, Հապա՝ մէկը զնեղով Պուխսպաւում երկրաշարին շինած եւ հասարակութեան վերջի ասորիճանի փնտնանքով ու վտանգաւոր յատակագիծը՝ հրաման տրուի, որ շարունակներուն ձեռքէն եղած երկիրն առանց կողմնակալութեան գնահատուի եւ Եղիսաբեթուպոլսոյ հասարակութեան տրուի. վճարելով գնահատութեան արժէքը եւ հատուցանելով միանգամայն այն երկրին վրայ ծանրաբեռնած պարտքերը. — Եւ կամ որեւէ իցէ ուրիշ՝ ընդունելի պայմանով մը, առանց բանը երկնցնելու, մեր իշխանութեանը յանձնուի այն երկիրն. որպէս զի անկից ետքը հասարակութիւնն իր յատուկ ծախքերովը՝ իւր ապագայ ապահովութեանը համար Գիւգիւլէո գետին ընթացքն ուղղելով, քաղաքն ըստ իր կամացն ու հաճոյցը անոր վրայ նոր ջրանցք մը պեղել կարենայ: — Վերջապէս.

3. Խոնարհաբար կ'աղաչէ հաւատարիմ ու հնազանդ հասարակութիւնն, որ ասկից ետքը՝ բարձրագոյն սկզբանց ու դիտարկութեանց համեմատ եւ յօգուտ եւ ի յառաջագիմութիւն բարձրագոյն ծառայութեանց կրթութիւն առած հայ ազգին պատանիներն՝ ընդունուած օրինաց ու հրամանաց համեմատ, տեղութեան, քաղաքային, առեւտրական եւ վճարական պաշտպաններու մէջ առնուին, առանց ազգայնութեան նկատման. ինչպէս որ կ'առնուին Գրանսիլուանից ուրիշ ազգութեանց զաւակները: Եւ իրենց կարողութեանը՝ գիտութեանն ու լատ յատկութեանցը համեմատ առաջարկուին պարագութեան մէջ եղած՝ կամ պատահելի պաշտօններու (Aperturen):

Աստեղ են, հայ, ամենագիտած կայսր, ամենէն ջերմագին խնդրուածքները՝ հնազանդ ու հաւատարիմ Եղիսաբեթութեանդ հայ հասարակութեանն ու ազգինն.

ա. դարէ մ'ի վեր հոս Գրանսիլուանից մէջ պատուաստուած է.

բ. որ այն անապատ ու ամայի տեղերէն իրեն անխնայ աշխատութեամբն երկրին իշխանէն գիծածաքոր օգնութիւն գտնելով՝ ամենէն գեղեցիկ քաղաքը շինած ու ընդարձակած է:

գ. Թէ Գրանսիլուանից եւ թէ ժառանգական երկիրներու վաճառականութիւնը ներքի եւ դրսի երկիրներուն ապրանքներն ու ձեռակնտները, մէկ դիէն ներս բերելով, մեկալ գիէն դուրս տանելով — նսեւ մեծ քանակութեամբ՝ դուարի, ձիու, խոզի, ոչխարի, բորւի, մեղրամամի, ձարպի, կաշու, մաշկի եւ այլն, առուտուր

ընելով, ոչ թէ միայն Դրանսիականից եւ Հունգարից անցնող մասին եւ սուրբ սուրբ հասարակ ժողովրդեան՝ այլ նաեւ տերութեան գանձուն ընդհանուր օգուտները յառաջացուցած բարձրացուցած եւ ընդարձակած է։

Գ. Տերութեան երկիրներուն մէջ, ներքին՝ ինչպէս նաեւ տաճկական բերքերով առուտուր ընելով, եւ երկրի ստակ տանող տաճկի ստորակարգեալները — իր արուեստով ու լաւ կարգադրուած եւ ըստ օրինի վարած առեւտրով — պետութենէն գուրս բրած եւ ասով ժառանգական երկիրներուն միլիոններ վաստակցուցած է։

Ե. Դրանսիականից առաջին քաղաքներուն, ինչպէս Սիպիւնի, Պրաշովի եւ Գլուժի հետ — թէպէտ ամենեւին շնորհմունքներ չունի. ուր ընդ հակառակն՝ վերոյիշեալ քաղաքներու շատ ու մեծ առանձնաշնորհ յովիւններ արուած են — սուրբ տալու մէջ հաւասար է։ Այսու ամենայնիւ, չէ թէ միայն հարկերն, այլ նաեւ ուրիշ՝ իրեն ծանրաբեռնութիւն պատճառող ամէն հասարակաց բեռերը, ամենայն հանգարտութեամբ ու սիրով կը կրէ. եւ երջանիկ կը համարի ինք զինք, որ իւր պատուպարանին եւ ամենաարդար վեհապետին այսպիսի ծառայութիւններ կրնայ մատուցանել։

Զ. Խաղաղութեան ժամանակ՝ սիրով եւ հաճութեամբ կը կատարէ իր պարտքերը. տարածելով՝ առուտուրը, հարստացնելով տերութեան գանձը եւ ճշգրտութեամբ կատարելով բարձրագոյն հրամանները։

Է. Պատերազմի տակն, մեծ քանակութեամբ, կամաւոր կանխիկ դրամով, պարգեւ ու տուրք տալով, բանակին պատրաստուած՝ ընտիր ձիեր ու զգեստաւորուած զինուորներ, դուար, եւ բնութեան բերքեր մատուցանելով՝ եւ տէրութեան ուրիշ օգտակար ծառայութիւններ ընելով՝ Դրանսիականից ամէն ազգերէն ու հասարակութիւններէն աւելի ինք զինք նշանաւոր բրած, եւ վեհապետութեանդ հաւատարիմ ծառաներուն եւ ստորակարգեալներուն օրինակ ցուցուցած է։

Անոր համար ապահով ենք, թէ մեծափառութիւնդ, մեր խնարհ առաջարկութիւններն ու աղաչանքը հաճութեամբ կ'ընդունի ու այն ամէն վշտալուցումն ու ցաւերը, որոնք՝ ըստ մասին մեր գործառնութեանցն եւ ստացուածոցն եւ ըստ մասին մեր ներքին կարգադրութեանցն ու նոյն իսկ ազգին՝ ցաւալի ճշմանն ու տկարութեանը պատճառ եղած կրնան ըլլալ —

իրբեւ տերութեան հայր՝ հեռացնելու եւ զմեզ ասկէ ետքն ալ՝ արգար պաշտպանութեանը ներքեւ աննկող պիտի բարեհաճի։

Այս ամենահնազանդ ժողովուրդը՝ կը խնդրէ միանգամայն խնարհութեամբ, որ ըստ մասին իրեն ու ըստ մասին արքունական գանձուն համար օգտակար աղաչանքը՝ հարցուփորձի եւ տեղեկութեան (pro informatione) համար, վերին կառավարութեան շնորհիւ. հապա պարգւպէս մեծափառութենէդ, իբրեւ մէկ ազատ եւ միայն առկախալ բան մը գլխութեամբ որդուի։

Վիեննա, 1784 Յուլիս . . .

Մարկեղղոս՝ Չիգիեան եւ

Դոմինիկոս Սընթերեան.

Թանուն եւ յանձին բոլոր հասարակութեան։ — Էմմանուէլ Չիգիեան դատաւորին — Եւգենիոս, Ղուկաս եւ Պետրոս Դանիէլեան, Անտոն Խիգուցեան, Մարտինոս Բադրուպանեան, Յովհաննէս Դէօրեօգեան, Գրիգոր Խիգուցեան, Զաքարիա Զաքարիան, Միքայէլ Չիգիեան, Ղուկաս Ոսկերիչեան Ղուկաս Լէնկլէյեան՝ ծերակալուն անդամներու — եւ բոլոր երդուեալ ամենահնազանդ քաղաքացեաց եւ հպատակաց անուամբը։

Աղբրսագիրը՝ չէ թէ միայն մեծ խնամքով յօրինուած է, հապա նաեւ յայնապէս կայսեր առջեւ կը գնէ. բաց սրտով ամէն բան, ինչպէս որ ազգայինը կը զգային այն միջոցին։

Մասնաւոր մտադրութեան արժանի բան է, որ այս աղբրսագիրն, ուրիշ՝ ամէն թէ ասկէ յառաջ ու թէ ասկէ ետքը գրուած աղբրսագիրներուն լեզուով — լատիներէն — գրուած է, այլ գերմաներէն — այն սիրական լեզուաւ, զոր Յովսէփ Բ. պաշտօնական լեզուի բարձրացուցած եւ ընդհանուր ընելու ուզած էր։

Աղբրսագիրն մէջ տեսնուած ամենէն զարմանալի բանն ան է որ — թէպէտ ապացոյց է մեծ վստահութեան, բայց նաեւ մեծ յանդգնութեան — ազգայինը աղբրսագիրը վերջացնելու տակն, կ'աղաչեն կայսեր, որ չըլլայ թէ բացած վերքերուն ու խնդրած շնորհմունքներուն նկատմամբ՝ Դրանսիականից վերին կառավարութիւնը տեղեկացնէ ու անոր կարծիքը խնդրէ. — այլ իբրեւ վեհապետ եւ ամենակարող տէր՝

՝ Պարտաւորուած եմ, Marcellus-ն այսպէս թարգմանելու, թէպէտ եւ ազնի գեղեմ, որ այս քահանային միտութեան անուշը Մարտիրոս է։

ռնձամբ քննէ խնդիրը, վճռէ ու գործադրել տայ: —

Թէ աղերսագիրը Մարտիրոս Չիգիեան քահանային ձեռքը ստորագրուած ու ներս մաստուցուած է՝ յայտնի է: Բայց շատ աստարակուսական է, նախ, թէ իրենն ըլլայ նաեւ ոճր եւ այն սուր քաղաքագիտութիւն ցուցնող վսեմ գրութիւնը, երկրորդ՝ այն սաստիկ աչքի զարնող յանգուգն, համարձակ ու գրեթէ ստիպիչ վարմունքը: — Հայոց ազգը՝ եւս առաւել անոր մէկ անհատ հասարակութիւնն, ասանկ բան մ'ընելու կարող չէ: — Ըստ հաւանական է, որ ազգայնոց բերանը զրած, ու զիրենք առած ըլլայ կայսրն՝ իրբեւ գործի, այն մեծագործ ու փրկաւէտ վերանորոգութիւններուն, զորոնք գործադրելի՝ կ'ուզէր, ատենակալութեան մէջ եղած զեղծումներուն ու շարաշար գործածութիւններուն դէմ: —

Վերսագիրն ունեցաւ ըստ ամենայն ընդարձակութեան իր յաջող ազդեցութիւնը: Զանցաւ վեց ամիս ու Եղիսաբեթուպոլսոյ հասարակութիւնն ընդունեցաւ ինքնակալէն, նոր ու վերահաստատուած առանձնաշնորհութեանց ընդարձակ կոնդակ մը, որ ազգայնոց ամեն ուզածները, կէտ առ կէտ կը շնորհէ՝ ի զարմանա եւ ի ջատուռն Հունգարացոց եւ ջրօրկայ Սարսններու: —

Թէպէտ ան՝ 1785 յունուար 27ին ըյս տեսած ու քիչ մ'ետքը հրատարակուած առանձնաշնորհութեանց կոնդակն ըստ մեծի մասին, հին արտօնութեանց — զորոնք ազգայինք ընդունեցան, ըստ մասին կարօլս Զ.էն ու մեծաւ մասամբ Մարիամ Թերեզիայէն — բովանդակութիւնն ու հաստատութիւնն են, վստիք անոնք պարտահաւուած են առաջիկայ կոնդակին մէջ՝ այսու ամենայնիւ, յինքեան ամբողջ մը կը կացուցանէ. որովհետեւ Յովսէփ կայսրը՝ զասոնք կը իւրացընէ, ու իր կողմանէ նորէն հրատարակուի կը հրամայէ: — Բայց ասկէ բոլորովին նոր արտօնութիւններ կ'աւելցուին անոնց վրայ: — արտօնութիւններ, որոնք իրբեւ թէ պատասխան են Եղիսաբեթուպոլսոյ հասարակութեան առկայսը ներկայացուած աղաչանց:

Վաւրիկայ արտօնութեանց կոնդակին ձեռքը, ներածութենէ մ'ետեւ — ուր կ'ըսուի՝ Թէ Եղիսաբեթուպոլսոյ հասարակութիւնը ներկայացընելով կայսեր, իր հանգուցեալ մօրը վաղեմի առանձնաշնորհութեանց պատճէնին մէկ աւելարկան օրինակը, կը խնդրէ, որ այն ամէն արտօնութիւնները մէկ երկու կէտ գուրս առնելով

— առանց մէկ փոփոխութեան, յաւելուածի ու կրճատման — հաստատուին ու ամրացուին: —

Կը սահմանուի, թէ գուրս առնելով, նախ Մարիամ Թերեզիայի, կրօնի, աստուածպաշտութեան ու եկեղեցական կարգադրութեանց վրայոք ըրած որոշումներն են — որոնք ինչպէս յայտնի է, Յովսէփ Բ.ի առջեւ ամենեւին արժէք մը չունէին: — երկրորդ՝ գուրս հանելով Դրանսիականիոյ իշխանութեան մէջ ատենակալութեան վերաքննութեանը նկատմամբ գրուած նոր կարգադրութիւնները:

Նախ, Կը շնորհուի — վերքննելով այն կարգադրութիւնն, որուն համեմատ պատժական խնդրոց բանակցութիւններու վերաքննութիւնը՝ Գիւգիւլէօ գաւառին ատենակալներուն մէկտեղ գալովն որոշուելու եւ վճռուելու էր — Եղիսաբեթուպոլսոյ օրինաւոր դատաւորին եւ իր խորհրդականներուն լիութի իշխանութիւն ի պատժականս:

2. Կը շնորհուի՝ որ քաղաքն ու քաղաքացիք, իրենց գաւառին օրեւ տեսակ իշխանութենէն, թէ՛ ատենական, թէ՛ անտեսական եւ թէ՛ քաղաքային գործառնութեանց մէջ՝ բոլորովին ազատ ըլլան. եւ միայն արքունական վերին իշխանութենէն կախում ունենան:

3. Կը սահմանուի թէ այն առեւտրոյ վերաբերելու դատաստանական խնդիրներն, որոնք Եղիսաբեթուպոլսոյ ազգայնոց կողմանէ արքունական վերին ատենակալութեան առջեւ կը մատուցուին — մէկդի թող սալով այդդէնածիններուն խնդիրները — որոշեալ ժամանակամիջոցի մը մէջ — այսինքն Ատոտածայայտութեան ատենները — ձեռք առնուին եւ ըստ փափաքանաց ազգայնոց՝ քննուին ու վերաքննուին:

4. Բոլորհետեւ վաճառականական խնդիրները, մասնաւոր պարտքերու նկատմամբ շատ են՝ անոր համար կը հրամայուի, որ անոնց քննութեանը նկատմամբ՝ Եղիսաբեթուպոլսոյ Հայոց մասնաւոր նկատում ըլլուի. եւ իրենց, սա տեսակ խնդիրները շուտ ձեռք առնուին: — Վերջապէս:

5. Բոլորհետեւ Հայք ալ ընդունուած են իրբեւ երկրին զաւերները՝ անոր համար կը սահմանուի, որ անկից ետքն իրենք ու իրենց որդիքը հրապարակական պաշտօններու մէջ՝ այնպէս ընդունուին, ինչպէս երկրին ուրիշ զաւերները:

Չեմ համարիր աւելորդ՝ սա առանձնաշնորհութեան պատճէնին ամբողջ թարգմանութիւնն ընթերցողներ ներկայացընել: Կայսեր կոնդակն՝ յաջորդն է:

“Մենք Յովսէփ Բ. ողորմութեամբն Աստուծոյ ընտրեալ կայսր Հռոմայ, առաքելական թագաւոր Գերմանիոյ, Երուսաղէմի, Հռոմագաւրիոյ, Պոհեմպիայի, Դաւղմատիայի եւն, եւն:

Մեր ներկայ գրութեամբը, միտքը կը բերենք՝ ծանուցանելով այն ամենուն, որոնց անկ է. թէ մեր արտօնացեալ Եղիսաբեթուկոյին քաղչքին կողմանէ, մեր հպատակներն, այսինքն Էմմանուէլ Չիգիեան իսկական գաղաւթն, եւ իր խորհրդականները՝ Լուսիկ եւ Պետրոս Դանիէլեան, Անտոն Իսիգուցեան, Մարտինոս Բաղդուպանեան, Յովհաննէս Գեօրգեան, Գրիգոր Իսիգուցեան, Չաքարիա Չաքարեան, Միքայէլ՝ Չիգիեան, Ղուկաս Ոսկերիչեան, Լուսիկ Լէնկէիան ու մէկալ երգուեալ քաղաքացեաց անուամբ՝ պատուելի Մարկեղոս՝ Չիգիեան, աշխարհական քահանայ, աստուածաբանութեան վարդապետ եւ առաքելական քարտուղար. եւ սոյն քաղչքին խորհրդականը՝ Դոմինիկոս Սընգրեգրեան՝ մեր գերագոյն գահին իբրեւ լիակատար իշխանութեամբ իրկուած պատգամաւորներն, որոնք քանի մը արտօնութեան պատճէններու վաւերացեալ ընդօրինակութիւնը մեր առջեւ դրին. որ նմանները՝ մեր վերոյգրեալ քաղչքին քաղաքացեացը մասնաւորաբար տրուած արտօնութեանց եւ առանձնաշնորհութեանց վրայ կը խօսին. եւ զորոնք մեր՝ մեծաշուք յիշատակաց արժանի մայրն իրենց շնորհեց. — եւ յիշեալ Եղիսաբեթուկոյին քաղչքին վերոյգրեալ գաղաւթնը՝ խորհրդականները եւ մէկալ երգուեալ քաղաքացիները՝ բոլոր հասարակութեան անուամբը՝ խոնարհութեամբ խնդրեցին մեր վեհափառութենէն, որ այն արտօնացեալ պատճէններն եւ այն ամէն բան, որ անոնց մէջ կը պարունակուի — գուրս առնելով՝ զանոնք, որոնք որ հասարակ քաղաքացիութեան, քրիստոնէական թոյլտուութեան, մեզի սիրելի Դրանսիականիոյ իշխանութեան մէջ կանգնուած առեւտրականութեան վերաբնութեանը նկատմամբ ըսած օրինաւոր կարգադրութիւններուն կ'ընդգիմանան. — նմանապէս գուրս առնելով՝ Հինգերորդ կէտին վերջին յաւելումը, զոր Գիւլգիւլէն գաւառին — որուն մէջ կ'իյնայ յիշեալ քաղաքը — խորհրդականները վերաբնելի պատճական խնդրող նկատմամբ գործածելու:

պարտական են — վաւերական, օրինաւոր, սիրելի եւ ընդունելի նկատելով՝ եւ զանոնք մեր ներկայ թղթին մէջ բառ առ բառ անցընելով եւ գրելով՝ վերոյիշեալ քաղչքին քաղաքացիներուն եւ անոնց յարգաւոր համար, գթածաբար ամրացընելու՝ եւ ամրացանները, թէ մեր կողմանէ պահելու, եւ թէ ձեր կողմանէ, որոնց կը պատշաճի, պահել տալու բարեհաճիք, — որ արտօնութեանց պատճէնին բովանդակութիւնն է յարդգը:

“Մենք, Մարիամ Բերեղիա, ողորմութեամբն Աստուծոյ կայսր Հռոմայ, Թագաւոր Գերմանիոյ եւայն. — Դարուց փորձառութիւնը կը ցուցնէ... — Տուեալ ի քաղաքի մերում ի Պիեննայ Աւստրիոյ. յամի Տեառն 1758. Նոյ. ամսին 28երորդ օրը. Մեր կառավարութեան 19 երրորդ տարին. Մարիամ Բերեղիա, յ. ձ. Գարբիէլ Պէշէլէ կոմս. յ. ձ. Ալբերգոս Ըօմլեյի տէ Չիգ Ըօմլեօ յ. ձ.՝:

Ուստի մենք, Եղիսաբեթուկոյոյ օրինաւոր գաղաւթն, խորհրդականներուն եւ մէկալ երգուեալ քաղաքացեացը՝ վերոյիշեալ աղաչանքը գթածաբար լսելով եւ բարեհաճութեամբ ընդունելով՝ վերը գրած արտօնութեանց պատճէնը — որ մեր հռոմագաւրական — դրանսիականիսկական արքունեաց պաշտօնարանին դիւանին մէջ գտնուած օրինակին հետ համեմատելով՝ ամէն կէտին ու ամէն յաւելումին հետ ճիշդ եւ համաձայն գտնուեցաւ — մեր ներկայ գրութեամբն՝ առանց մէկ կրճատման, կամ յաւելման, կամ փոփոխութեան, առանց հին հրատարակութեան ժամանակ պատահած ընդգիմադարձութեանց, որոնք ըստ մասին յետուիչուած են, ու ըստ մասին անկից ետքը յարդգող մեր կարգադրութեան ու որոշման հետեւութեամբն՝ իրենք իրենցմէ դադրած են, անոնց բովանդակած ամէն յօդուածներն ու կետերը — ի բաց առեալ զանոնք, որոնք վերոյիշեալ արտօնութեանց 2, 3 եւ 5 երրորդ կետերուն մէջ պարունակուած են, եւ որոնք քաղաքացիութեան եւ զինման կարգադրութեանց, եւ որոշուած ատենական վերաբնութեան նկատմամբ՝ մեր տուած որոշմանց կը հակադասին. — որ հրամանաց ու որոշմանց արժէքն ամէն տեղ զուարթ փնասու եւ առանց հակառակութեան կ'ուզեն որ պահպանուին — կ'ընդունին, կը շնորհենք ու կ'ամրացընենք: Եւ Եղի-

1 Առանց գրուած է արտօնագրութեան մէջ Բայց գիտենք թէ այս անիւ Միքայէլ Չիգիեանն է:

2 Բիւլ մը ետքը գալի հայ քաղաքացիութենէն յայտնապէս կը տեսնուի թէ Մարիամը՝ Մարկեղոս եղած է:

3 Տես այս հրովարտակ' Լայոս Եղիսաբեթուկոյին, Հար. Ա. Պիեննայ 1893, էջ 204—218:

սաբեթուպոլսոյ բոլոր քաղաքացեացը, անոնց ժառանգներուն եւ անոնց երկսեռ յարդրներուն նկատմամբ մշտնջենապէս իրեւն վաւերացեալ եւ օրինաւոր կը հաստատենք՝ որ մենք ու մեր յարդրներն, ինչպէս նաեւ ան ամէնք, որոնց կը պատկանին, կամ՝ պիտի պատկանին, պահեն: — Մանաւանդ թէ կը հրամայենք, որ հինգերորդ կէտին՝ այն յաւելումն ալ, որուն համեմատ գիւգիւլէօ գաւառին խորհրդականները՝ պատժական խնդրոց վերաբնութեանը նկատմամբ ընդլու պարտական էին՝ ցփշտ դուրս հանուած սեպուի, եւ այս մասին մէջ ալ, կարգաւոր դատաւորին եւ իր խորհրդականներուն, մեր գերագոյն հրամանացը համեմատ լիովին իշխանութիւն շնորհուի: — Նկատմամբ ճացածներուն՝ բացառողական կ'ուզենք, որ այն տարեկան ամառվա ճացներն, որոնք Նստուածածնայ Վեսման, եւ ցեառն մերոյ Համարձման տօնին կ'իյնան՝ միշտ ամենէն մօտիկ լուր օրուան դրուին: — Սակից զատ՝ ճապէս զի Հայոց փոյթն ու ջանքը՝ Գրանսիլուանիոյ մեծ իշխանութեան մէջ, պաշտօնականութեան յառաջացմանը ձեռքը աւելի կենդանեայ — միշտ յարմարելով արդէն եղած ու ասկից ետքն ալ ըլլալի երեսնակի որոշմունքներուն — եւ որպէս զի առեւտրական գործոց, արուեստակերտաց տարածութեան եւ գործարանաց կանգնմանը մէջ աւելի մեծ եռանդով գործեն, — որոշեցինք որ իրենց յարդր շնորհմունքներն ընենք:

1. Եւ պատուիրենք, որ վերոյիշեալ քաղաքն եւ իր քաղաքացիները, գաւառէն — որուն կը վերաբերին — ինչպէս նաեւ ուրիշ ամէն տեսակ իրաւատութեան իշխանութենէն, այնպէս ատենական ինչպէս քաղաքական ու տնտեսական գործառնութեանց մէջ՝ սակից ետքն ալ բոլորովին ազատ ըլլան, ու միայն մեր արքունական կառավարութեանէն կախում ունենան:

2. Թէպէտ այն որոշման համեմատ, որն որ Գրանսիլուանիոյ մէջ ատենական վերաբնութեան համար, մեր կողմանէ զթաժաբար արուած է՝ անոնց որեւէ տնտեսական տրուած ու գործադրուելի խնդիրները՝ տվորեալ բողոքման ձեռքը, ալ՝ չէ թէ մեր թագաւորական կառավարութեան, այլ անդգրփնչապէս մեր արքունական տնտեսականութեան կ'երթին — այն դատաստանական գործոց նիւթերուն համար՝ որոնք իրենց կողմանէ հոն յառաջ կը մատուցուին, եւ որոնք որ առեւտրին հետ որեւիցէ կերպով յարաբերութեան մէջ են, կամ որոնք որ, անոնց նկատմամբ, ինչեւիցէ տեսակ յապաղումն կը

բերեն — տարւոյն ընթացքին մէջ Յայտնութեան ժամանակամիջոցը կ'որոշենք. որուն մէջ՝ պրոքրենսմիտներուն ուրիշ գործքերը՝ միայն այն տեսն ձեռք առնուին ու վրասին քննութիւն ըլլուի, երբ այս տեսակ նիւթերը լինցած, վերջացած են:

3. Որոշեցինք՝ որ այս մեր կարգադրութիւնը, ճապոն ատեններուն եւ տեղական խորհրդանոցներու նկատմամբ՝ այնչափ ընդարձակենք, որ — որովհետեւ վաճառականաց ձեռքը՝ մանաւանդ պարզաբերու համար, սովորաբար շատ գատախաղութիւններ կ'ըլլան, անոր համար — այս՝ արդէն իսկ օրինաց ձեռքը արտօնացեալներուն դատը, ձեռք առնուի եւ անոնց քրննութեան նկատմամբ՝ մասնաւոր նկատում ըլլուի:

4. Որովհետեւ ընդունուած ընդհանուր քաղաքացիութեան ձեռքը, այս քաղքին բնակիչներն ալ, երկրին՝ իրեւն որդիքն ընդունուեցան, զթաժաբար կը հրամայենք, որ եթէ անոնք, եւ անոնց զաւկները, արեւք զիրենք հրապարակաւ պաշտօններու տեսակ կ'ընեն, այն պաշտօններու իրենք ալ այնպէս ընդունուին, ինչպէս երկրին ուրիշ զաւկները:

Վերոյիշեալ քաղքին առանձնաշնորհութեան հաստատութիւնը, եւ անոր վերոյիշեալ կերպով — որուան նոր արտօնութեանց ձեռքը ալ — ցուցուցած ամենագլխած բացորոշումնիս, չէ թէ միայն այս քաղաքացւոց զթաժաբար կ'արտայայտենք, հապա Զեյի ալ գերապատիւ, վերապատուեալ, արժանացեալ, մեծազգի, յարգեալ, բարձրացեալ, ազնուատոհմ, քաջանուն, շրջահայաց արանց — ինչպէս նաեւ մեր Գրանսիլուանիայ ժառանգեալ իշխանութեան թագաւորական վերին կառավարութեան ամէն կարգացն ու վիճակացը, գաւառաց, գլխաւոր եւ փոխանակի գաւառապետացը՝ քաղաքներու դատաւորացն ու քաղաքապետացը, եւ այն ամենուն, որոնք, որեւիցէ կերպով մեր իրականաց իշխանութեանը ասկ ձգուած են՝ կը ծանուցանենք ու կը հրամայենք, որ վերադրեալ քաղքին, թէ՛ հիմակուան եւ թէ՛ ապագայ քաղաքացիները — ընդհանրապէս եւ առանձինն, ինչ որ վերոյիշեալ կէտերուն մէջ ըզխնդակուած են, հաստատութեամբ պահէք. եւ զիրենք՝ այս արտօնութեան՝ որեւէ ընդգիմացողոյն դէմ պաշտպանէք: Ըրբեմն յիշատակին եւ պահպանութեանը համար, որոշեցինք, որ այս հաստատութեան թուղթը, պատճէի ձեւով, յիշեալ քաղքին եւ իր ապագայ քաղաքացեացն ապահովութեանը

Համար, մեր կախած մեծ կնքովը հրատարակենք ու շնորհենք. անվնաս պահելով ուրիշին իրաւունքը:

Տուեալ Աստուծոյ վիճենա քաղաքը. յամի Տեառն 1785, մեր հռոմակաւ կայսերութեան քսաներորդ եւ ժառանգեալ իշխանութեան հինգերորդ տարւոյն՝ յունւարամսոյն 27 երրորդ օրը:

Յովնանի. յ. ձ.

Կարորա Բաղնի կոմս, յ. ձ.

Մեծ Ալդայի Յովսէփ Տօնաթ. յ. ձ.

Եթէ ընթերցողը մտադրութեամբ կարգացած է առաջիկայ արտօնութեանց կոնդակը, կը գտնէ թէ աղաչանաց թղթէն, նշանաւոր կէտ մը դուրս մնացած է: Եւ այս կէտն է, այն կէտը՝ որուն մէջ, Նդիտարիթուպոյսեցի կ'աղաչեն կայսեր, որ քաղքին դիմացն եղած ընդարձակ Հէվէշ գաղափարն իրենց արուի: — Ասոր վրայ հոս ամենեւին խօսք չկայ: — Մարդ կը կարծէ թէ այս կէտը՝ բոլորովին մոռցուած, կամ կամք թող արուած է արտօնութեանց պատճենին մէջէն: Եւ կամ կայսրը՝ անտես ըրած ու տեղեկութիւն առնուլ ուզած չըլլայ այս բանին վրայօք: — Իրօք ալ, այս, այսպէս է: Այս կէտը կոնդակին մէջ ամենեւին շոշափուած չէ: — Թէ ինչու համար, չէր գիտեր Նդիտարիթուպոյսեցի հասարակութիւնը: Բայց ասոր պատճառը կրնանք գտնել՝ մանաւանդ եթէ մտածելու ըլլանք, այն պարագան, թէ իրենք էին աղաչողներն, որ այս ըստ մասին իրենց, ու ըստ մասին գանձուն օգտակար աղաչանքը՝ կայսրը, հարցուփորձի եւ տեղեկութեան համար, դրամսիրականից վերին կառավարութեան առջեւ չընէ. հապա իբրեւ ինքնակալ տեր, ու պարզապէս իրմէն կախում ունեցող բան, աղաւտաբար որոշէ:

Առախի, որչափ որ ուրախացան ընդունած նորանոր արտօնութեանց ստացմանը՝ այնչափ ալ աւելին տխրեցան, այն բանին վրայ որ խորրած աղաչանքին երրորդ կէտը դուրս ինկած ու մոռցուած է: Եւ ասիկայ՝ այնչափ աւելի ցաւ պատճառեց իրենց, որչափ որ, այն միւրցին երբ կայսրն 1773ին Պաշայալով եկած էր — ու ազգայինք ցուցնած էին իրեն այս երկրին դիրքն ու որպիսութիւնը — խոստացած էր, որ բանը կը կարգադրէ, կը լնցնեն՝ ի նպաստ հայ հասարակութեան:

Ազգայինք համարելով որ ձեռքի տակէն խաղ մը խաղացող կայ, եւ կամ պաշտօնեանե-

րուն մէկն՝ այն սպասն հասարակութեան պաշտօնական էլած է, մտածեցին որ պատգամաւորութիւն մը խրկեն կայսեր: — Իրօք (1785) աւգոստոս 22ին, արտաքցի կարգի ընդհանուր ժողովք մը գումարելով՝ քաղաքապաշտօնականը խորհուրդ ըրաւ, թէ՛ նոր հրատարակուած արտօնութեանց դէմ՝ յարուցած ընդդիմադրութեանց՝ յետս կոչում ընել տալու, եւ թէ՛ մանաւանդ, Շարոշ գեղին ձեռքն եղած Հէվէշը, որ եւ է կերպով ձեռք բերելու համար: Աս ժողովքին մէջ միաձայն որոշուեցաւ որ վիճենա նորէն երեսփոխաններ խրկուին, որոնք գործքին ետեւէն իյնալով՝ ինչդիրն, ի նպաստ քաղքին լնցնեն: Աղաչեցին վ. Տեր Մարտիրոս Չիգիւեան ձեռնարկու եւ գիտնական քահանային, Լուսիկ Լէնկիյէյանին եւ վրայ գանդիլեանին, որ բարեհաճին յանձն առնելու այս բանը. երթան վիճենա եւ կարողութիւններուն չափ աշխատին, ու — որչափ ալ արժէ, թող արժէ — այն երկիրը՝ կերպով մը ձեռք բերեն:

Երբ վերադարձաւ անձինք, յանձն առին պատգամաւորութիւնը հասարակութիւնը խոստացաւ Չիգիւեանին, ստանալի երկրին մէջէն, ցորչափ կ'ապրի, քառասուն արտավար տեղ, եւ տասը ձողչափ վառելու փայտ: Ի դիպուածի որ երեսփոխանը չարիքընէին երկրին ստացումն՝ այն ժամանակ, եկեղեցականն — ինչպէս անձամբ յայտնեց — ուրիշ հատուցում չ'ուզեր, իթէ ոչ՝ ծախքն որ պիտի ընէ, վիճենա երթալուն, գալուն՝ եւ հոն ապրելուն համար: — Մէկալ երկու պատգամաւորին խոստացաւ քաղաքը, ամեն ամիս հարկաբանին ֆիորին: Ասով գոհ եղան երեսփոխանը, եւ խոստացան, որ ուրիշ բանով հասարակութիւնն անհանգիստ պիտի չընեն:

Երկրորդ օրն, որոշեց հասարակութիւնն, որ ըստ սովորութեան ծառայ մը ալ տայ իրենց՝ իբրեւ օգնական: Աս ծառայ Միքայէլ Պապին էր: Ասոր ալ խոստացաւ հասարակութիւնն ամէն ամիս երեսուն հունգարական ֆիորին: Բայց աւելցուց, որ եւ դառնալէն ետեւ համարձախի բանով մը քաղաքապաշտօնականն անհանգիստ ընելու: — Բայց ասի՛ք՝ պատգամաւորաց սիրով ու սրտանց ծառայութիւն ընէ. եւ բոլոր ուժովը ընայ, որ չըլլայ թէ անհաճոյ խօսքի կամ կուռոյ մը պատճառ ըլլայ. որովհետեւ իրականաբար իշխանութիւն արուած է երեսփոխանաց, զինք ձառնելու եւ ուրիշ ծառայ մ'առնելու:

Պատգամաւորը ձառնայ ելանու եւ ինչպէս հետեւութիւնը պիտի ցուցնէ, որովհետեւ շատ

դժուարին եւ գրեթէ անհնարին եր զպաշտօնեաները վատարկելու, մանաւանդ զանոնք որոնք որ արդէն նոր արտօնագրին քանի մը կէտերուն համար շատ վշտացած էին Հայոց վրայ, անոր համար՝ առանց միջորդ մը փնտռելու շտապ կայսեր դիմեցին:

Ինքնակալն, որ առաջինկայ ինգրին լաւ տեղեակ էր. եւ ինչպէս ըսինք, անձամբ ականատես եղած էր, որ այն Հէվէշ ըստած երկիրն ըստ բնութեան աւ ըստ դրից միայն Եղիսարեթ-թուպուշի հասարակութեան կրնայ վերաբերել, — Որպէս զի բանն առանց երկնցուելու ու ընդդիմութեան վերջնայ — (Այսպէս պէտք ենք ենթադրել, որովհետեւ ասոր նկատմամբ մասնաւոր գրութիւն մը չունինք ձեռուրին) առանց մէկուն գիտութեան, առանց իր պաշտօնէից մէկուն խորհուրդը կամ կարծիքը հարբելու, 1785 յայ. 4ին, Հէվէշ երկրին անմիջապէս Եղիսարեթ-թուպուշի հասարակութեան ձեռքն անցնելու վրայօք, յաջորդ՝ կարճաժամ, կորուկ ու ապշեցուցիչ հրամանագիրը գրեց իր յատուկ ձեռօքը, կտոր մը թղթի վրայ:

Պիտենա 1785, Նոյեմբեր 4:

«Առանց այս երկրին Եղիսարեթ-թուպուշի հասարակութիւնը չի կրնար կանգուն կենալ: Թառուկ աւօքօք, այսպէս գայ: Բատի րե. Հէվէշ երկրին, անմիջապէս հասարակութեան պէտք է յանձնել. եւ որեւէ ժամանակ ասոր ընդդիմացող գաւառակոմսութիւնն ու սքանչանկան հասարակութիւնը ճամբելու է:

Յովսէփ յ. ձ.՝

Եայտնի է, որ կայսրն, այս բանն իր տիրինոտ բնութեան ետեւէն երթալով՝ իր սովորական երազութեամբն ըրած ընդնդացած էր: Իայց ետքէն — ինչպէս կ'երեւայ — երբ որ քանի մ'օր ետքը, այս բանիս վրայ քիչ մը հանդարտ կերպով մտածեց, վճիռն անսխալօք պահելով՝ անոր ուրիշ կերպարանք մը ստաւ: — Ահաւասիկ՝ վերագրեալ հրամանագրին վրայ 14 օր ետքն եղած եղանակաւորութեան՝ հայերէն թարգմանութիւնը:

«18 Նոյեմբեր. 1785.

Հէվէշ երկրին, Եղիսարեթ-թուպուշի հասարակութեան տրուելու նկատմամբ ըրած որոշումս, այնպէս մեկնելու է, որ եւ Հէվէշ երկրին Հայոց ձեռքն անցնիլը հարկաւոր կը համարիմ: Եւ այս հասարակութիւնն իր ըրած առեւտրին համար, ինծի նկատմամբ շատ նշանակալից է:

Այսու ամենայնիւ կ'ընդունիմ ընդհանրապէս, այն եղանակաւորութիւնները, զորոնք՝ այս

վարձանին կատարմանը համար, ըստ մասին Եղիսարեթ-թուպուշիցիներն ու ըստ մասին պաշտօնեայ լաւ կը համարին՝

Յովսէփ յ. ձ.՝

(Ըստաւասիկս):

ՅՈՎՃ. ԱՆՆՑԻ

ՅՅԼԵՐԵՅԼԵ

ՆՈՐ ՀՐԾՏՈՐԱԿՈՒԹԻՒՆՔ

120. ԺՈՅԻԿԻՍԻՆ Ս. Մ. — Անճ. Հայրիկը Բագու, 15 Փետր. 1898: Բագու «Արօք» 1898. 8, 33 նրես: Գինն՝ ըր. — .35:
121. ՏԵՐ-ԱՐՐԱՀԱՄԵՆ Ե. — Նոր քաղաքը հայերէն գրարաւէ աշխարհաբառ լեզուի ուստերէն թարգմանութեամբ: Ռոստով Դոնի վերայ, 84. Յովճ. ՏԵՐ-Արքայանան 1898: Մի՞ն 8^ր 575 նրես (1150 սիւն), Գինն՝ ամենայն տոն ըր. 5. —:
122. ՄՍԼԻԻՐ — Տարտիք. Մոլիերի կատակահաղ: Փրանսերէնից թարգմանեց Խորէն Նպ. Ստեփանէ: Բագու, «Արօք» 1898: 8^ր 95 նրես: Գինն՝ ըր. — .50:
123. ՄԱՀԱՐԱՇԱՆԻ ի յիշատակ Վահէ Մ. Մամուրեան: Նովոքոպլիսի վշտաբնկ յօրը, մօրն ու եղորդը կողմէ: Իզմիր, Մամուրեան, 1898. 8^ր ԺԳ+104 նրես: 1 Գատկերով:
124. ՊԾՏՐՈՍԻՆԻՆ Ե. — Այգեփոքական օղեղործութիւն: Թիֆլ. 6. Մարտիրոսեանց, 1898. 8^ր 109 էջ: (Թիֆլ. Հյց. Հրտրվչն. Ընկ. Որ. 140.) Գինն՝ ըր. — .40:
125. ԷՐԵՐՍՍ Գ. — Մարդ եմ: (Homo sum) Վէպ: Գերմ. քաղաքից թարգմանեց Սո. Մալխասեանց, Թիֆլ. Մ. Դ. Խոսիքեանց, 1898. 8^ր ԷԺ+28: (Թիֆլ. Հյց. Հրտրվչն. Ընկ. Որ. 146.) Գինն՝ ըր. 1. —:
126. ՓԷԼԻՍԻՆԻՆԻՆ Ն. Ս. Բ. — Համառոտ քաջատրութիւն տօնից եւ ծիսից հայաստանեայց սուրբերկան ուղղափառ Ս. Նիկողոսյ, ի պէտս ազգային

1 Ահաւասիկ կրկն հրամանագրերուն՝ գուցէ կայսր յատուկ ձեռքօք գրուած գրամաններն քնադիրը: Գոնէ գրին ստապիկ գէշութիւնն ու գծուարու ընթեւանի բնաւ այս բանը կը ցուցնէին:

«Ու ին 4ten 9br. 1785.

Ohne diesem Terrain die Ebesfalwer Gemeinde kann nicht bestehen. Ich selbst durch Augenschein habe so befunden: soll also der Terrain Haves derselben also gleich einzuräumen und der immer darwider streitende Comitatz und sächsische Gemeinde abzuweisen.

Joseph.՝

„den 18. 9 br. 1785.

Meiner Entschliessung wegen der Ueborgabe der Terrain Haves an den Elisabethstädter Marke ist nur dahin Ausdeuten, dass ich den in dem Markt sich befindlichen Armeniern die Ueberkommung des Terrain Haves für nöthig Aussehe; und diese Gemeinde wegen den treibende Handel, mir sehr wichtig.

In übrigen genehmige ich zur Erfüllung dieser Zweck in Gantzen, theils von Elisabethstädter vorge. schlagener, theils von dem Cancellar für billig findende Modalitäten.

Joseph.՝